

HISTORY STUDIES

INTERNATIONAL JOURNAL OF HISTORY

ISSN: 1309 4173 / (Online) 1309 - 4688 (Print)

Volume: 13, Issue: 4, August 2021

www.historystudies.net

ŞER'İYE SİCİLLERİNE GÖRE 17. YÜZYILDA ANKARA'DA KİLİSELER VE MANASTIRLAR

*According to Court Records Churches and Monasteries in Ankara in the
17th Century*

Dr. Canan Çetinkaya

Ankara

c.cetinkaya57.cc@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-0304-5517

Makale Türü-*Article Type* : Araştırma Makalesi-*Research Article*
Geliş Tarihi-*Received Date* : 25.03.2021
Kabul Tarihi-*Accepted Date* : 18.06.2021
DOI Number : 10.9737/hist.2021.1027

Atıf – Citation:

Canan Çetinkaya, "Şer'İye Sicillerine Göre 17. Yüzyılda
Ankara'da Kiliseler ve Manastırlar", *History Studies*, 13/4,
Ağustos 2021, s. 1107-1124.

ŞER'İYE SİCİLLERİNE GÖRE 17. YÜZYILDA ANKARA'DA KİLİSELER VE MANASTIRLAR*

According to Court Records Churches and Monasteries in Ankara in the 17th Century

Dr. Canan Çetinkaya

Öz

İslâm toplumunda gayrimüslim vatandaşların hak ve hürriyetleri ile can ve mal güvenlikleri koruma altına alınmıştır. Zimmilerin mallarına, canlarına, kiliselerine ve halkına karşı herhangi bir kötü muamelede bulunulmayacağı birtakım anlaşmalarla garanti altına alınmıştır. Bu anlamda Osmanlı Devleti'nde gayrimüslim tebaanın hak ve hürriyetleri korunmuş inanç ve ibadetleri noktasında dini kurumlarının mevcudiyeti devam ettirilmiştir. Osmanlı klasik döneminin gelişimini sürdüren ticari kentlerinden biri olan Ankara'nın 17. yüzyıldaki gayrimüslim nüfusunu Ermeni, Rum ve Yahudiler oluşturmaktaydı. Kentte nüfusun çoğunluğunu teşkil eden Ermenilerin çoğunlukta olmak üzere Rum ve Yahudilerin de ibadethaneleri bulunmaktaydı. Sicillerde tespit edilen kiliselere dair kayıtlar dikkate alındığında şehrin sakini gayrimüslimlerin yüz yıl içinde din ve ibadetleri hususunda rahat bir atmosfere sahip oldukları söylenebilir. Bu noktada öncelikle 17. yüzyılda Ankara gayrimüslimlerinin ibadethaneleri sicillerin imkân verdiği ölçüde isimleri, konuları ve cemaatleri tespit edilmiştir. Sonrasında kiliselerin yüz yıl içerisinde geçirdikleri bakım ve onarımlara yer verilmiştir. Son olarak ise kilise masrafları ve kilise vakıfları ele alınmıştır. Sicillerde tespit edilen kiliselerle seyyahların notlarında bahsedilen kiliseler karşılaştırılmış benzerlikler ve farklılıklar değerlendirilmiştir. Sonuç olarak bu makale ile Osmanlı klasik döneminde Ankara'da bulunan kiliseler tespit ve tahlil edilerek gayrimüslim nüfusun 17.yüzyıldaki dini aktiviteleri ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Ankara, Gayrimüslim, Kilise, 17. Yüzyıl

Abstract

In the Islamic society, the rights and freedoms of non-Muslim citizens, and the safety of life and property are protected. It is ensured by a number of agreements that no ill-treatment will be made against the property, lives, churches and people of the Dhimmi. In this sense, the existence of religious institutions in the Ottoman Empire at the point of belief and worship of non-Muslim subjects, whose rights and freedoms were preserved, continued. The non-Muslim population of Ankara, one of the commercial cities that continued the development of the Ottoman classical period, in the 17th century consisted of Armenians, Greeks and Jews. In the city, there were also places of worship for Greeks and Jews, with the majority of Armenians forming the majority of the population. Considering the records of the churches identified in the registries, it can be said that the residents of the city, non-Muslims, have had a comfortable atmosphere regarding their religion and worship within a hundred years. At this point, first of all, the names, locations and congregations of the places of worship of the non-Muslims of Ankara in the 17th century were determined to the extent that the registers allowed. Afterwards, the maintenance and repairs that churches have gone through in a hundred years are included. Finally, church expenses and church Waqif are discussed. The churches identified in the registers and those mentioned in the notes of the travelers were compared and the similarities and differences were evaluated. As a result, with this article, the religious activities of the non-Muslim population in the 17th century were revealed by determining and analyzing the churches in Ankara during the Ottoman classical period.

Key Words: Ankara, Non-muslim, Church, 17th Century.

* Bu makale Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Tarihi bilim dalında Prof. Dr. Mustafa ALKAN danışmanlığında gerçekleştirilen "17. Yüzyılda Ankara Gayrimüslimleri" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

Giriş

“Kilise kelimesi “birini dışarıya çağırarak, toplantıya davet etmek, toplamak” anlamındaki Grekçe *ek-kaleo* fiilinden türetilen ve “topluluk” manasına gelen *ekklesia* tabirinden gelmektedir. Modern Batı dillerinde kilise karşılığında *eglise* (Fr.) *church* (İng) kelimeleri kullanılmaktadır. Arapça karşılığı ise kenisedir.”¹ Arapça kaynaklarda Hıristiyan mabetleri için *kenisa*, *bia*, *deyr*, *umr*, *kalâye* ve *savmaa* gibi tabirler kullanılmıştır. Kur’anda yer alan *savâmi* ve *biyâm* ise farklı yorumlamaları olmakla beraber genellikle manastır ve kilise anlamlarını ifade ettiği kabul edilmiştir.² Şer’îye Sicilleri’nde ve Mühimme Defterleri’nde kilise dışında zaman zaman *kenise* olarak kaydedilmiştir. Arapça’ya Aramice’den geçen kelime, Türkçe’ye de Arapça’dan geçmiştir. Sözlük anlamı *toplantı yeri*, *okul*, anlamına gelen kelime Arapça’da Hıristiyan ve Musevi ibadethanelerini ifade etmiş, sonraları ise kilise için *kenise*, *havra* için *kenis* ifadeleri kabul edilmiştir.³ Hıristiyan tapınağı olan Manastırlar ise ibadet edilen bir yer olmasının yanı sıra hem okul hem de din adamları için barınma yeri olarak kullanılmıştır. Genellikle piskoposluk, metropolitlik veya patriklik merkezi olan manastır kelimesinin aslı Latince *Monasterium*’dan gelmektedir.⁴ Manastırların bazıları yalnızca din adamlarına hizmet ederken bazıları aşevi, konaklama yeri veya tedavi merkezi gibi halka yönelik hizmetleriyle de tanınmıştır.⁵

Osmanlı’da Gayrimüslimlere yönelik uygulamalar İslâm dininin koyduğu esaslar çerçevesinde, devletin idealleri ve çıkarları doğrultusunda düzenlenmiştir.⁶ Gayrimüslimlere tanınan hakların şekillenmesinde Hz. Peygamber ve halifeler dönemi uygulamalarından örnek alınmış gayrimüslim tebaanın Müslümanlarla birlikte inanç ve ibadet özgürlükleri kısıtlanmadan yaşamaları sağlanmış, can ve mal güvenlikleri, ırz ve namusları ile dini kurumları İslam hukuku çerçevesinde güvence altına alınmıştır.⁷ Bu anlamda ibadethanelerinin yanı sıra cemaatlerine ait okullar, yetimhaneler ve hastanelerinin imar edilmesi ve idaresi de gayrimüslimlere bırakılmıştır. Kilise ve kiliselere ait vakıf arazileri devlet tarafından korunmuş, fermanlarla resmiyet kazanan ibadet yerleri kesin bir dokunulmazlığa sahip olmuştur. Fakat hukuki sisteme göre dini kurumlarının inşa ve tamiri noktasında kesin ölçütler belirlenmiştir. Buna göre yeni bir ibadethane inşa etmelerine sınırlı sayıda izin verilirken tamir noktasında da padişahın veya sadrazamın izninin alınması gerekmiştir.⁸

Çalışmamızda 17. yüzyılda Ankara gayrimüslimlerine ait dini yapılar ele alınarak şer’îye sicillerinde kaydedilen yapıların isimleri, yerleri ve özellikleri tespit ve tahlil edilmeye çalışılacaktır. Bu noktada ise 15-18. yüzyıllar arasında Ankara’ya uğrayan seyyahların verdiği

¹ Mehmet Aydın, “Kilise”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 26, Ankara 2002, s.11.

² Levent Öztürk, “Kilise”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 26, Ankara 2002, s. 14.

³ Yavuz Ercan, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler*, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara 2001, s.113.

⁴ Age, s.113; Levent Öztürk, “Manastır”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 27, Ankara 2003, s.560-561.

⁵ Öztürk, *Agm*, s.561; Ayrıca bkz: Salime Leyla Gürkan, “Manastır”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.27, Ankara 2003, s.560. Manastırlar bilinen fonksiyonları dışında yetim, yaşlı, sakat ve zihinsel özürllüler, aile içi şiddete maruz kalan kadınlar gibi bakıma muhtaç veya toplumdan dışlanmış kesimlere sığınak olmuş, görevine son verilen imparator ve patriklerin yanı sıra isyancılar için bile kaçış veya sürgün yeri vazifesi görmüştür. Manastırların çoğu hastahane ve düzenli olarak yiyecek, giyecek ve para dağıtım hizmetleri sunmuş, özellikle Batı’da eğitim manastırların ayrılmaz bir parçası olmuş, zengin kütüphaneleriyle dönemin entelektüel ve kültürel gelişimine, sanat hayatına katkıda bulunmuştur.

⁶ Fatma Acun, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Gayrimüslim Din Adamlarına Verilen İmtiyazlar: 16. Yüzyılda Tur-ı Sina Manastırı”, XIV. Türk Tarih Kongresi, 9-13 Eylül 2002, C. II, Kısım II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2005, s.1403.

⁷ M. Macit Kenanoğlu, “Osmanlı Devleti’nin Gayrimüslim Teb’anın İdaresinde Kullandığı Bir Yöntem Olarak Ruhani İltizam Sistemi”, *Divan İlmi Araştırmalar*, 2003, S.14.

⁸ Hakan Olgun, “Kilise Defterleri’ne Göre İstanbul’da Gayrimüslim Cemaatlerin Dini ve Sosyal Görünümü: Üç Numaralı Kilise Defteri Örneği”, *Dinsel ve Kültürel Farklılıkların Birarada Yaşamasi: İstanbul Tecrübesi*, İstanbul 2010, s.224-225.

bilgilerden faydalanılarak sicillerde tespit edilen ibadethanelerle karşılaştırmalı bir analize yer verilecektir.

1. Kiliseler ve Manastırlar

Osmanlı Devleti'nde zımmilerin din ve vicdan özgürlüğüne sahip oldukları bilinen bir gerçektir. Devlet, tebaası olan gayrimüslimlerin kültürlerine, adetlerine ve din ve vicdan hürriyetlerine her zaman saygı duymuştur.⁹ Hatt-ı Hümâyunlarda devletin tebaası olan gayrimüslimler ifade edilirken “tebaa-ı gayrimüslime”, “cemaat-ı muhtelif” ve “mîlel-i saire” “millet” gibi kavramlar kullanılmıştır.¹⁰ Ancak ayin ve ibadetlerini yapmak için belirli kurallara uymaları gerekmiştir. İslam hukukçularına göre ibadetler toplu olarak kilise ve havralarda yapılmalıydı ve Müslüman şehirlerinde çan çalma, haç gezdirme ve Müslümanların duyacağı şekilde ayin yapmalarına müsaade edilmezdi.¹¹

Osmanlı Devleti bir takım kurallar çerçevesinde gayrimüslimlerin mevcut dini yapılarının bakım ve onarımına izin vermiş yeni kilise inşa edilmesine ise müsaade etmemiştir.¹² Fetihden sonra Galata zımmileri ile yapılan Ahitnamede mevcut kiliselere dokunulmayacağı, kiliselerin camiye çevrilmeyeceği, dini ayin ve erkânları ne surette ise aynen devam edeceği buna karşılık yeni kilise inşa edilemeyeceği ve çan çalınamayacağı hususları belirtilmiştir.¹³ 17. yüzyılda Osmanlı'nın önemli bir ticaret merkezi olan Ankara da dikkate değer oranda gayrimüslim nüfus bulunduğu anlaşılmaktadır.¹⁴ Belgelerde bu nüfusun dini yapılarına dair önemli kayıtlar tespit edilmiştir.¹⁵ Bu kayıtlar genellikle din adamlarının tayin, azl veya usulsüzlükleri ile dini yapıların ihtiyaçlarının temin edilmesine yönelik talepleri içermektedir. Arşiv belgelerinde papaz, marhasa ve piskopos gibi din adamlarının kiliseleri için para topladıklarına dair kayıtlar mevcuttur.¹⁶ 17. yüzyılda Ankara'da yaşayan Ermeni, Rum ve Yahudilerin de dini anlamda etkin bir hayat sürdürdükleri sicillerde sıklıkla bahsedilen din adamları ve ibadethanelerinin varlığından anlaşılmaktadır. Belgelerden hareketle yapılan tespitlere geçmeden önce seyahatnamelerde bahsedilen ibadethanelere incelenecektir.

1618 veya 1619'da Kudüs'ten yurduna dönerken uğradığı Ankara'da bir ay kalan Polonyalı Simeon'a göre Ankara Kalesi'nde bulunduğunu söylediği Panaia adlı Rum kilisesi dışında şehrin orta ve alt kısmında bulunduğundan bahsettiği sekiz kilise daha vardır. Simeon bu kiliselerin her birinde kendilerine has yerli ve taşralı iki üç papazı, kandilcisi ve hademesi

⁹ Necdet Öztürk, *Osmanlı'nın Gayrimüslimlere Bakışı*, Türk Dünyası Araştırmaları, S.131, 2001, s.14.

¹⁰ Muharrem Gürkaynak, *Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi ve Yahudi Milleti*, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, C.9/S.2, 2003, s.276.

¹¹ Mehmet Akman, *Kilise ve Havraların İslam- Osmanlı Hukuk Tarihindeki Yeri*, İLAM Araştırma Dergisi, C.1/S.2, 1996. s.137.

¹² İslahat Fermanı'nın ilanına kadar Osmanlı Devleti'nin kilise, havra ve manastırlara yönelik politikaları incelendiğinde teorik olarak İslam hukuku çerçevesinde yeni kilise, havra ve manastır yapımına izin verilmediği, mevcut olanların aslına uygun olarak tamir edilmesi veya müceddeden inşasının da sultanın onayına bağlı olduğu ve tamirat esnasında binanın genişletilmesi veya yükseltilmesinin yasak olduğu görülmektedir. Nitekim sonradan ihdas edilen kiliselerin yıkılmasına ve binaya izinsiz yapılan ilave kısımların yıktırılmasına dair çok sayıda örnek mevcuttur. Bkz. Aşkın Koyuncu, “Osmanlı Devleti'nde Kilise ve Havra Politikasına Yeni Bir Bakış: Çanakkale Örneği”, Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ, C.12/S.16, 2014,s.37.

¹³ Akman, *Ağm*, s.138.

¹⁴ 16. ve 18. yüzyıllar arasında Ankara'nın nüfus değişimi ve gayrimüslim nüfusu hakkında bkz. Emine Erdoğan, Ankara'nın Bütüncül Tarihi Çerçevesinde Ankara Tahrir Defterlerinin Analizi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2004; Özer Ergenç, XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012; Canan Çetinkaya, *XVII. Yüzyılda Ankara Gayrimüslimleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilimdalı Yeniçağ Tarihi Bilim dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2021.

¹⁵ Çetinkaya, *Ağt*, 2021.

¹⁶ BOA (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi), İbnülemin, Defter no: 7, Gömlek no:722, H-28-01-1083, (26 Mayıs 1672).

olduğundan bahseder. Aynı zamanda Celâlıler tarafından tahrip edilen kiliselerin bulunduğ ve bu kiliselerin tamir edilmekte olduğunu ifade eder.¹⁷ Ancak sicil kayıtlarında kiliselerin zaman içerisinde tamire muhtaç olduğundan bahsedilirken Celali eşkıyası tarafından tahrip edildiğine dair bir bilgi yer almamaktadır. XVI. yüzyılın ikinci yarısında (1555) İran'a giderken Ankara'ya uğrayan Alman seyyah Dernschwam ise kalede bulunan bir Ermeni kilisesinden başka şehrin alt tarafında oldukça yıpranmış ve harap vaziyette bir Rum kilisesi gördüklerinden bahsetmektedir.¹⁸ Yine seyyah Simeon Ankara'ya çeyrek mil mesafede kargir ve kubbeli büyük bir manastırın varlığından söz eder. Üç keşişle beraber bir reisi bulunan manastırın önünden balıklarla dolu bir dere aktığını da ekler.¹⁹ Salnamelerde bahsedildiğine göre ise Ankara'nın Zir Kazasında (Yenikent) ve Çubuk çayının sol tarafında kalan İstanos'ta bir kilise vardır.²⁰ Ancak bu yapıların şehre mesafeleri dikkate alındığında iki kilisenin ayrı yapılar olduğu anlaşılmaktadır. Zira Simeon şehre çeyrek mil (bir km'den daha az) mesafede bir yapıdan söz ederken, İstanos Ankara'ya 30 km mesafede bir yerleşimdir.²¹ Simeon'un bahsettiği ve dere kenarında olduğunu söylediği manastır ile Dernschwam'ın Ankara'ya yarım mil mesafede olduğundan bahsettiği Meryem Ana adlı Rum kilisesinin ise aynı yapı olmaları muhtemeldir. Mesafe noktasında verdikleri bilgiler birebir aynı olmasa da aralarında çok ciddi bir fark olmaması bu ihtimali desteklemektedir. Dernschwam burada özel kıyafetleri olmayan dört beş Ermeni keşiş ve bir de piskoposlarının olduğundan bahsederek manastırın yanında büyük bir Hıristiyan Mezarlığı olduğunu da dile getirir.

Ankara'nın civarında aşağı yukarı yarım mil mesafede Meryem Ana Kilisesi denilen bir manastır daha var. Aslında bu eski, basit bir Rum kilisesi. Bu manastırda yarı cahil 4-5 Ermeni keşişi gördük. Özel bir kıyafetleri yok. Başlarında yuvarlak, siyah, papazlarınkine benzer bir takke var. Kendilerine mahsus hücreleri yok. Oturdıkları yer, bu memlekette âdet olduğu üzere kerpiçten yapılmış basit tavanlı bir kulübe. Serseri makulesi oldukları anlaşılıyor. Aralarından biri Fransa'da, İspanya'da ve diğer birçok memlekette bulunmuş. Hepsisi de kaşarlanmış herifler. Bunların bir de piskoposları var. Köylü çırağına benziyor. Manastırın yanında büyük bir Hıristiyan Mezarlığı var. Mezarlık vaktiyle çok bakımlı imiş. Ama şimdi harap bir durumda. Eski saraylardan ve diğer büyük yapılardan alınıp getirilmiş mermer sütun ve taşlar var. Mezarlara dikilmiş bunlar. Üzerlerinde birçok yazılar ve kitabeler gördük. Tarih 10 Haziran'dı."²²

Dernschwam'ın bahsettiği mezarlık ile Mamboury'nin Etlik yolu üzerinde olduğunu söylediği ve günümüzde Vank Manastırı denilen yapının yanında olduğunu belirttiği mezarlığın aynı yer olduğu tahmin edilmektedir.²³ Bu durumda Dernschwam ile Mamboury'nin aynı yapıdan bahsettikleri tahmin edilebilir. 1701 yılında Ankara'ya gelen Tournefort da bu manastırdan bahseder ve Çubuk ırmağı kenarında olduğunu ekler.²⁴ Bu durumda seyyahların sözünü ettiği ve Çubuk suyu kenarında olduğu belirtilen Meryem Ana Kilisesi veya manastırı adıyla anılan yapının günümüzde Etlik yolu üzerinde yer aldığı bilinen Vank Manastırı ile aynı yapı olması muhtemel gözükmektedir. Ancak sicillerde bahsi geçen başka bir yapının da Vank

¹⁷ Polonyalı Simeon, *Polonyalı Bir Seyyahın Gözünden 16. Asır Türkiyesi*, Kesit Yayınları, (Çev. Resul Bozyel), Ankara 2007, s.191.

¹⁸ Hans Dernschwam, *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, (Çev. Yaşar Önen), Ankara 1992, s.253-260.

¹⁹ Simeon, *Age*, s.191.

²⁰ *Ankara Vilayet Salnamesi*, Ankara Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Ankara 2014, s.87.

²¹ "İstanos kasabasının bulunduğu yer Zir vadisinde, Ankara'nın 30 km. kuzeybatısında, Sincan ilçesine 5 km. uzaklıkta, Ankara-Ayaş-Beypazarı karayolu üzerinde, Çubuk çayı ve Ova çayının birleşimi ile oluşan Zir çayının geçtiği yerdedir." Bkz: Hüseyin Çınar, "Osmanlı'nın Son Dönemlerinden Cumhuriyet'in İlk Yıllarına Ankara'da Bir Kaza: Zir", *Gönül Sultanları Şahsiyetleri ve Değerleri ile Ankara*, Akçağ Yayınları, Ankara 2018, s.433.

²² Dernschwam, *Age*, s.304.

²³ Ernest Mamboury, *Ankara Gezi Rehberi*, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara 1934, s.148.

²⁴ Joseph De Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, Kitap Yayınevi, (Ed. Yerasimos Stefanos), İstanbul 2013, s.229.

Manastırı ile aynı yapı olma ihtimali bulunmaktadır. Bu yapı sicillerde sıklıkla bahsi geçen Kirmir (Kermir/Garmir) ile de aynı olabilir. Arşiv kayıtlarında ve seyahatnamelerde kiliselerin hepsinin konumları açık bir şekilde kaydedilmediğinden eldeki bilgilerin karşılaştırılması yoluyla muhtemel yerleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Diğer yandan seyahatname ve sicillerde aynı yapı olmasına rağmen çoğunlukla kilise ifadesi kullanılsa da kimi zaman manastır ifadesi kullanıldığı gözlenmektedir. Bir başka kafa karıştırıcı nokta ise sicil kayıtlarında yer alan kiliseler ile seyahatnamelerde bahsedilen bazı yapıların farklı isimlerle anılması veya sicillerde yer alan kiliselerin seyahatnamelerde bahsi geçmemesidir.

Meryem Ana manastırından söz eden diğer seyyah 1703 yılında Ankara'da bulunan Aubry De La Motraye'dir. La Motraye bu manastırın başpiskoposluk merkezi olup şehre iki mil mesafede olduğundan söz eder.²⁵ 26 Eylül 1705'te²⁶ Ankara'da olan bir diğer seyyah Paul Lucas da Ermeniler'in başpiskoposunun oturduğu Ankara'ya bir mil uzakta bulunan manastırdan söz ederek kilisesinin en güzel kiliselerden biri olduğunu ifade eder.²⁷ Seyyahların manastırın şehre mesafesi hakkında verdikleri bilgiler farklı olmakla birlikte Dernschwam basit tavanlı bir yapıdan bahsederken diğer seyyahlar büyük ve gösterişli bir yapıdan bahsetmektedirler. Ne var ki seyyahlar manastırın Ankara'ya mesafesi noktasında çeyrek, yarım, bir ve iki mil gibi birbirinden farklı bilgiler vermektedirler. Sicil kayıtlarına göre ise 17. yüzyılda Ankara'da Meryem Ana adlı bir kilise olup Ankara Kalesi'nde olduğu belirtildiğinden seyyahların bahsettiği kilise ile yalnızca isim benzerliği olduğu, dolayısıyla seyyahların bahsettiği Meryem Ana Manastırı ile sicillerde bahsedilen Meryem Ana Kilisesi'nin farklı yapılar olduğu açıktır. Yine sicillerde Çirmir adlı bir manastırdan söz edilmektedir ki o da aslında Kirmir adlı kilise ile aynı olup yazım yanlışlığı yapıldığı anlaşılmaktadır. Zira aynı sicil defterinin farklı sayfalarında yer alan Kirmir ve Çirmir ile ilgili kayıtlar karşılaştırıldığında aynı yapı oldukları piskopos tayinlerine ait kayıtlardan anlaşılmaktadır.²⁸ Diğer yandan Mamboury Namazgâh'ta içinde küçük bir kilisenin bulunduğu bir Ermeni mezarlığından söz eder. Aynı zamanda yine Ermenilere ait olup 12. yüzyıl ortalarında yapıldığı tahmin edilen ve Etlik yolu üzerinde bulunan manastırın yanında eski bir mezarlık olduğunu ifade etmiştir.²⁹ Sicil kayıtlarında gayrimüslimlerin mezarlıklarının varlığı teyit edilse de bunların nerede olduğu tespit edilememiştir.³⁰

Seyyah Tournafort'a göre Meryem Ana Manastırı dışında Ankara'da yedi Ermeni kilisesi bulunurken Rumlara ait biri kalede olmak üzere iki kilise bulunmaktadır.³¹ La Motraye³² ve Polonyalı Simeon'un Ankara'da olduğunu bildirdiği kiliselerin sayısı da Tournafort ile aynıdır.³³ Bu üç seyyah'ın notlarına göre Ankara'da Ermeni ve Rumlara âit toplam 10 dini yapı bulunmaktadır. Ancak bizim tespit ettiğimiz dini yapıların toplamı ismi tespit edilemeyen bir Yahudi mabedi ile birlikte 15'tir.

Sicil kayıtlarına bakıldığında kiliseler hakkında yer alan bilgilerin azımsanmayacak ölçüde olduğu görülmektedir. Aşağıda yer alan tabloda yüz yıl boyunca kaydedilen sicillerin tamamı tarandığında tespit edilen kiliselerin isimleri, yer bilgileri, ne sebeple mahkemeye konu oldukları ve mahkemeye konu olma sıklıkları verilmiştir.

²⁵ Aubry De La Motraye, *La Motraye Seyahatnamesi*, İstiklal Kitabevi, İstanbul 2007, s.288.

²⁶ Semavi Eyice, *Ankara'nın Eski Bir Resmi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1972, s.76.

²⁷ Tournafort, *Age*, s.229; Eyice, *Age*, s.76.

²⁸ BOA (Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi- Ankara), AŞS (Ankara Şer'iyeye Sicilleri), Defter no 19, 103/1334; 19, 120/1463.

²⁹ Mamboury, *Age*, s.148.

³⁰ BOA, AŞS, 16, 16/106.

³¹ Tournafort, *Age*, s.229.

³² La Motraye, *Age*, 287-288; Eyice, *Age*, s.76.

³³ Simeon, *Age*, s.191.

Tablo 1. 17. Yüzyıla Ait Sicillerde Geçen Kilise Adları, Buldukları Yerler ve Hangi Sebeplerle Mahkemeye Konu Oldukları

Kilise Adı	Yer Adı	Konu	Mahkemeye Konu Olma Sıklığı
Aya Nikola Kilisesi Nikola Kilisesi	Kurd Mahallesi (Ankara Kalesi)	Kilise Tamiri Mütevelli Tayini Vasiyet	8
Aynı Kura Kilisesi	Ankara	Kilise Tamiri	1
Büyük Kilise	Ankara	Mütevellilik	1
Çadırcı Kilisesi Çadırcı Oğlu Kilisesi	Sed Mahallesi (Ankara Kalesi)	Kilise Tamiri	2
Hızır İlyas Kilisesi	Sed Mahallesi (Ankara Kalesi)	Kilise Tamiri	4
Hoki Kilisesi	Saka Mahallesi (Ankara Kalesi)	Diğer	2
Kırklar Kilisesi	Kurd Mahallesi (Ankara Kalesi)	Kilise Tamiri	6
Kirmir Kilisesi (Çirmir Manastırı)	Ankara	Kilise Tamiri/Vergi Marhasalık/Masraflar Azl ve Tayin/ Psikoposluk Kilise malları/Kilise borçları	49
Meyhane Önü Kilisesi	Ankara	Ölüm	1
Meryem Kilisesi Meryem Ana Kilisesi	Ankara Kalesi	Kilise Tamiri	2
Nerdübanlu Kilisesi	Sed Mahallesi (Ankara Kalesi)	Kilise Tamiri	1
Nişan Kilisesi	Mihriyar Mahallesi	Kilise Tamiri	3
Serkis Kilisesi	Makramacı Mahallesi	Kilise Tamiri	2
Yanartaş Kilisesi	Ankara Kalesi	Kilise Tamiri/Mülkiyet Papaz/Kilise	7
Sinagog	Ankara	Tamir	1

17. yüzyılda Ankara'ya ait sicillerde 14 kiliseden bahsedilirken şehirde Yahudi mabedinin varlığından bahseden bir Mühimme kaydı tespit edilmiştir.³⁴ Belgelerde söz konusu ibadethanelerin bazılarının yer bilgisi verilmekle beraber diğer bazı yapıların tam olarak nerede bulunduğu ifade edilmemiştir. Ancak belgelerde tespit edilen 15 dini yapıdan Kurd Mahallesi'nde bulunan Aya Nikola³⁵ ve Nikola³⁶ kiliseleri, Sed Mahallesi'nde bulunan Çadırcı³⁷ ve Çadırcı Oğlu³⁸ kiliseleri ve Ankara Kalesi'nde olduğu belirtilen Meryem Ana Kilisesi³⁹ ile

³⁴ Tabloda yer alan Sinagog ile ilgili bilgi Mühimme Defteri'nde yer almaktadır. Bütünlük açısından tabloya eklenmesi uygun görülmüştür. Bkz. BOA, A. DVNSMHH.d...112/868-H-1114 M 10 (6 Haziran 1702)

³⁵ BOA, AŞS, 62, 58/270; BOA. AŞS,74, 136/555; BOA. AŞS, 76, 123/529.

³⁶ BOA, AŞS, 77, 64/253.

³⁷ BOA, AŞS, 56, 21/169.

³⁸ BOA, AŞS, 62, 58/269.

³⁹ BOA, AŞS, 43, 19/73.

Meryem Kilisesi'nin⁴⁰ isim benzerliklerinin olması bunların aynı yapılar olabileceğini kanıtlamaktadır. Dolayısıyla Aya Nikola veya Nikola adıyla anılan kilise Kurd Mahallesi'nde, Çadırcı veya Çadırcı Oğlu ismiyle anılan kilise Sed Mahallesi'nde Meryem veya Meryem Ana olarak kaydedilen ise Ankara Kalesi'nde olup birer tanedir. Ancak tabloda da gösterildiği gibi sicillerde kimi mahallelerde birden fazla kilise tespit edilmiştir. Bunlar Kurd Mahallesi'nde Nikola Kilisesi ve Kırklar Kilisesi iken Sed Mahallesi'nde Hızır İlyas Kilisesi, Çadırcı Kilisesi ve Nerdübanlu Kiliseleridir. Bazı araştırmacıların tespitlerine göre dış kalenin doğusunda biri Ermeni biri Rum olmak üzere yan yana iki kilise mevcuttur.⁴¹ Bu durumda bir mahallede birden fazla kilise olması ihtimali desteklenmektedir. O halde sicillerde bahsi geçen ve iki kilisesi bulunan Kurd ve üç kilisesi bulunan Sed Mahallelerinden birinin dış kalenin doğusunda olduğu belirtilen ve bu kiliseleri içine alan yer olması muhtemeldir. Yine tabloda gösterilen kiliselerin en az sekiz tanesinin Ankara Kalesi'nde olduğu tespit edilmiştir. Bir mahallede üç kilise olması kafa karıştırmakla birlikte bu yapıların genellikle küçük olup Müslümanların mescidleri gibi olduğu düşünülmelidir. Zira Dernschwam, Ankara Kalesi'nde gördüğü bir Ermeni kilisesinin iç uzunluğunun ve genişliğinin dörder adım ancak geldiğini ifade etmektedir.⁴² Ayrıca kale içinde yapılan bir araştırma gezisi neticesinde önceden kilise iken daha sonra ev olarak kullanıldığı anlaşılan oda biçiminde bir kalıntı tespit edilmiştir. Arşiv kayıtlarında yer alan kiliseler içerisinde Ankara'nın en büyük kilisesinin Kirmir olduğu diğer yapıların daha çok mescit tarzı küçük ibadethaneler olduğu ve sicillere hepsinin kilise olarak kaydedildiği anlaşılmaktadır.

Yukarıda kısmen değinilen diğer yapı ise seyyahların notlarında Meryem Ana Manastırı olarak kaydedilmiştir. Fakat Dernschwam, bahsettiği Meryem Ana Manastırı'nın şehirden yarım mil mesafede olduğunu ifade ederken⁴³ Tournefort da aynı adı taşıyan ve Çubuk suyu kenarında bulunan bir manastırdan bahseder.⁴⁴ Oysa sicillerde bahsedilen Meryem Ana ve Meryem Kilisesi olarak kayda geçirilen yapının seyyahların bahsettiğinden farklı olarak kalede yer aldığını ifade etmiştik. Bu durumda şehirde Meryem Ana adlı iki farklı yapı olduğu akla gelmektedir. Nitekim La Motraye seyahatnamesinde biri Katolik kilisesi olmak üzere Mısırlı Sainte Marie (Meryem Ana) adında bir azizeye adanmış iki farklı Ermeni kilisesi olduğu ifade edilmiştir.⁴⁵

Hisar önünde yer alan Makramacı Mahallesi'nde bulunan Serkis Kilisesi'nin kadim bir Ermeni kilisesi olduğu tespit edilmiştir.⁴⁶ Sicillerden elde edilen verilere göre konumu tam olarak tespit edilemeyen üç adet kilise mevcuttur. Bunlar Aynı Kura Kilisesi, Büyük Kilise ve Kirmir Kilisesi'dir. Yukarıda kısmen değinildiği üzere Kirmir Kilisesi'nin Çubuk suyu kenarında olup bir Ermeni Kilisesi olduğu ifade edilmektedir.⁴⁷ Seyyahların notları ve salnamelerde yer alan bilgiler dikkate alındığında sicillerde karşımıza çıkan Kirmir ve seyyahların bahsettiği Meryem Ana kiliselerinin yeri noktasında Çubuk suyu ile ilişkilendirebileceğimiz iki yer öne çıkmaktadır. Bunlardan biri bu günkü Etlik yolu üzerinde Gata'nın olduğu bölgeye denk gelen ve günümüzde Vank Manastırı olarak bilinen yerdir. İkincisi ise Murtazâbad Kazası'na bağlı İstanos adlı karye olarak akla gelmektedir. Yukarıda da ifade edildiği üzere Etlik yolu üzerinde bulunduğu bilinen Vank Manastırı'nın seyyahların bahsettiği Meryem Ana Kilisesi olması şehre mesafesi bakımından muhtemel olmakla birlikte Kirmir olarak kaydedilen kilisenin de Çubuk suyu kenarında olduğu unutulmamalıdır. Bu

⁴⁰ BOA, AŞS,79, 5/26.

⁴¹ Abdülkerim Erdoğan-Gökçe Günel- Ali Kılıç, "Osmanlı'da Ankara", *Tarih İçinde Ankara, Ankara Büyükşehir Belediyesi Yayınları*, Ankara 2007, s. 227.

⁴² Dernschwam, *Age*, s.253.

⁴³ *Age*, s.304.

⁴⁴ Tournefort, *Age*, s.229.

⁴⁵ La Motraye, *Age*, s.287.

⁴⁶ BOA, A. DVNSMHHM.d...111/2187-1113 S 20 (27 Temmuz 1701).

⁴⁷ BOA, AŞS, 39, 16/89; BOA, A. DVNSMHHM.d... 119/ 557- 1124 M 10(18 Şubat 1712).

noktada akla bazı sorular gelmektedir. İlk olarak Vank Manastırını denilen yapı 17. yüzyılda hangi isimle anılmaktaydı? İkincisi sicillerde karşımıza çıkan Kirmir Kilisesi ile seyahatnamelerde bahsi geçen Meryem Ana Manastırını aynı yapı olabilir mi? Bu sorulara net bir cevap vermek şimdilik olası değildir. Diğer yandan söz konusu Vank Manastırının inşa tarihi hakkında kaynaklarda bir tutarsızlık söz konusudur. Mamboury bu yapının 12. yüzyılda inşa edildiğini ifade ederken⁴⁸ bir başka kaynakta 1759 yılında inşa edildiği ifade edilmektedir.⁴⁹ Sicillerden öğrendiğimize göre Kirmir'in büyük bir kilise olup Ankara'daki diğer kiliselerin merkezi konumunda bulunduğunu düşünecek olursak bu durumda böyle bir yapının şehrin çok uzağında olmayacağı akla gelmektedir. Nitekim belgelerde Kirmir Kilisesi'nin Ankara *haricinde* veya *kurbunda* şeklinde kaydedilmesi de bu yapının şehrin dışında olmakla birlikte çok uzak olmadığını kanıtlar niteliktedir. O zamanlar şehrin kale ve çevresinden ibaret olduğunu da unutmamak gerekir. Diğer yandan La Motraye şehrin iki mil dışında bulunan Saint Marie manastırının patriğin ikametgâhı olduğunu ve tüm ülkede Rumlara ya da Ermenilere ait daha güzel başka bir kilise görmediğini ifade etmiştir.⁵⁰ Bütün veriler dikkate alındığında bize yukarıda bahsi geçen ve günümüzde Vank Manastırını olarak bilinen yapıyı işaret etmektedir. Dolayısıyla seyyahların bahsettiği Meryem Ana Kilisesi ile sicillerde yer alan Kirmir Kilisesi'nin aynı yapıya işaret ettiği anlaşılabilir. Diğer yandan Osmanlı döneminde İstanbul'ta birden fazla kilise olduğunu öne süren kaynaklar da aynı bölgede farklı kiliseler olduğuna yönelik tespitimizi destekler niteliktedir.⁵¹ O halde İstanbul'ta bulunan kilise veya kiliselerin bizim tespit ettiklerimizin dışında olduğu ve Ankara dâhilinde bulunan gayrimüslim mabetlerinin 15'ten fazla olabileceği akla gelmektedir.

Bu kiliselerden Büyük Kilise'nin Nasara (Hristiyanlar) taifesine ait olduğu tespit edilirken⁵² Aynı Kura Kilisesi'nin cemaati hakkında bilgi verilmemiştir.⁵³ İsmi verilmeyen bir başka dini yapı da Yahudilere aittir. Ankara naibine gönderilen emirde harap durumda olan bir Yahudi mabedinin keşfinin yapılması buyrulmuştur.⁵⁴ İsmi belirtilmeyen bu yapıyı da dâhil ettiğimizde Ankara'da 17. yüzyılda gayrimüslimlere ait 15 dini yapı olduğu tespit edilmektedir. Nitekim günümüzde Anafartalar Caddesinde, Kurşunlu Cami ve Şengül Hamamı arasında bulunan havranın Yahudiler tarafından 750 yıldır kullanıldığı ifade edilmektedir.⁵⁵ Bu kiliseler arasında yüz yıl içinde sicillerde en fazla başvuru konusu olan da tespit edilebilen 49 dava kaydı ile Kirmir Kilisesi'dir. Bu kayıtlardan altısı kilise masrafları, yedisi kilise tamiri, beşi kilise borçları, on beşi azl ve tayin, beşi vergi, üçü kiliseye vakfedilmiş mallar, ikisi alacak tahsili, ikisi kilise malları, biri kiliseye ait esbab ve erzak listesi, biri şikâyet, biri usulsüzlük ve biri de kilise için samanlık bina ihdasına dair kayıtları içermektedir. Ankara Kalesi'nde yer alan Yanartaş Kilisesi yedi kez, Kurd Mahallesi'nde yer alan Kırklar Kilisesi altı kez, yine Kurd Mahallesi'nde bulunan Aya Nikola/Nikola Kilisesi sekiz kez, Sed Mahallesi'nde bulunan Hızır İlyas Kilisesi dört kez ve Mihriyar Mahallesi'nde bulunan Nişan Kilisesi üç kez, Sed Mahallesi'nde bulunan Çadırcı veya Çadırcı oğlu Kilisesi ise iki kez mahkemeye konu olmuştur. Hoki Kilisesi iki, Serkis Kilisesi iki kez kayıtlara geçerken Meyhane Önü denilen kiliseye

⁴⁸ Mamboury, *Age*, s.148.

⁴⁹ Erdoğan-Günel-Kılıcı, *Age*, s.227.

⁵⁰ La Motraye, *Age*, s.288.

⁵¹ Ankara salnamesinde İstanbul'ta iki Ermeni ve bir Protestan kilisesi olduğu ifade edilmiştir. Bkz. *Ankara Vilayet Salnamesi*, *Age*, s.87; Ayrıca bkz;“Kevorkian ve Paboudjian İstanbul'ta Surp Pırgiç ve Karasun Manug olmak üzere iki Ermeni ve ayrıca bir Protestan ibadethanesi olduğunu; kente hâkim bir tepede yer alan Surp Pırgiç Kilisesi'nin özellikle ilkbaharda ziyaret edilen bir hac yeri olduğu vurgulanır.” Bkz: İlgül Kaya Zenbilci, “Ankara'da Osmanlı Döneminden Bir Yerleşim: Büyük İstanbul”, *V. International Congress on Social and Education Sciences (INCSES-2019)*, s.336; Mamboury, *Age*, s.205.

⁵² BOA, AŞS, 17, 27/235.

⁵³ BOA, AŞS, 66, 22/129.

⁵⁴ BOA, A. DVNSMHM.d...112/868-H-1114 M 10 (6 Haziran 1702), 119/868.

⁵⁵ Erdoğan-Günel-Kılıcı, *Age*, s.228.

kayıtlarda bir kez rastlanmıştır. Geri kalan Aynı Kura Kilisesi, Büyük Kilise, Meryem Ana Kilisesi, Meryem Kilisesi ve Nerdübanlu Kilisesi ve ismi tespit edilemeyen Yahudi mabedi birer kez mahkemeye konu olmuşlardır.

1619 yılında Ankara'ya uğrayan Polonyalı seyyah Simeon'un Ankara Kalesi dâhilinde olduğunu ifade ettiği Panaia adlı Rum Kilisesi'ne⁵⁶ incelediğimiz dönem içerisindeki sicil kayıtlarında rastlanmamıştır. Belgelerde Rum kilisesi olduğu belirtilen tek kilise Kurd Mahallesi'nde bulunan Aya Nikola kilisesidir.⁵⁷ Seyyahların verdiği bilgileri dikkate alacak olursak biri Ankara Kalesi'nde, biri kale dışında ve biri Ankara dışında olmak üzere üç Rum kilisesi olduğu varsayılabilir. Seyyah Simeon'un bahsettiği kilisenin sicile kaydedilmesini gerektirecek bir durum olmaması veya farklı bir isimle anılmış olması muhtemeldir. Yine Polonyalı Simeon'a göre şehrin orta ve alt kısmında 8 adet kilise bulunmaktadır.⁵⁸ Oysa kayıtlarda rastladığımız kilise adları dikkate alındığında şehirde 14 kilise ve bir Yahudi mabedi olduğu anlaşılmaktadır.

Kayıtlarda bahsedilen bir kilise de Eşenhor Mahallesi'nde olup virane olarak kaydedilmiştir. Bu kilisenin ismi tespit edilemeyip kalıntı yapı olması nedeniyle mevcut sayıya dâhil edilmemiştir.⁵⁹

2. Kiliselerin Bakım ve Onarımı

Sicil kayıtları incelendiğinde kiliselerin tamir edilmesine dair 30 adet başvuru tespit edilmiştir. Bilindiği üzere gayrimüslimlerin yeni bir kilise inşa etmelerine izin verilmediği ancak mevcut kiliselerin tamir edilmesi hususunda alınacak gerekli izinlerden sonra yapılan tadilatlar ile kiliselerin mevcudiyetini devam ettirdiği anlaşılmaktadır. Ankara'da Çubuk suyu kenarında olduğu bildirilen ve bir Ermeni kilisesi⁶⁰ olan Kirmir Kilisesi'nin râhibi Minas'ın beraberindeki birkaç zimmi ile mahkemeye gelip kilisenin meremmet ve imarete muhtaç olduğunu bildirerek üzerine varılıp keşif yapılması ve adı geçen kilisenin tamir ettirilmesine izin verilmesi talebinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Belgeye göre mahkeme heyeti tarafından yapılan araştırma sonucu kilisenin tamirine izin verildiği anlaşılmaktadır.⁶¹ Bu ve benzeri kayıtlara bakıldığında tamire muhtaç kilisenin râhibi veya civarda yaşayan gayrimüslim ahâlinin mahkemeye başvurarak tamir ve termim için izin talebinde bulunduğu⁶² ve ardından sözü edilen kilisenin durumunun tespit edilmesi için mahkeme tarafından görevlendirilen bir heyetin kiliseyi ziyaret ettiği, gerekli kontroller yapıldıktan sonra tamire muhtaç olup olmadığına dair karara varıldığı anlaşılmaktadır.⁶³

Gayrimüslimlerin yeni kilise inşa etmeleri yasaklandığı için tamire dair yapılan başvurularda kadimden olduğu özellikle belirtilmektedir. Kayıtlar incelendiğinde bazı kiliselerin tamir ve termimi hususu mahkeme huzurunda yapılarak kadıya arz edildikten sonra gerekli incelemeler neticesinde tamire izin verildiği görülmekle beraber bazı durumlarda Dîvân-ı Hümâyûn'a arz edilmediğine rastlanmaktadır. Ankara Kalesi içinde bulunan Yanartaş Kilisesi'nin tamiri

⁵⁶ Simeon, Age, s.191.

⁵⁷ BOA. AŞS,74, 136/555; BOA. AŞS,77, 93/378.

⁵⁸ Simeon, Age, s.191.

⁵⁹ BOA. AŞS, 25, 26/237.

⁶⁰ BOA. A. DVNSMHHM.d., Defter 119, Gömlek 557, h.1124.(1712-1713).

⁶¹ BOA. AŞS, 39, 16/89.

⁶² BOA. A. DVNSMHHM.d., Defter 111, Gömlek 2187, h.1113(1701-1702).

⁶³ BOA. A. DVNSMHHM.d., Defter 110, Gömlek 2004, h.1109(1697-1698); BOA. A. DVNSMHHM.d. Defter 112, Gömlek 868, h.1114(1702-1703). "Ankara nâibine hüküm ki medîne-i Ankara'da sâkin Yahudi tâifesi gelüb medîne-i mezbûrede vâkî feth-i hakâniden berü yerlerinde terk olunub mâbed ittihaz itdikleri kadîm Sinavok'un mürûr-ı eyyam ile bâzı mahalleri harâbeye müşerref olmağla şer ile keşf olunmak için bâ tahrir fi on beş Muharrem sene 114".

için yapılan arzuhâle binaen Ankara kadısı Mustafa Paşa'ya gönderilen emr-i şerîfe göre ellerinde tamir ve termimin caiz olduğuna dair fetvâ olduğunu bildirdikleri yazılıdır.

Ankara hisar içinde Yanartaş kilisesi demekle meşhur kilisenin dârendegâh-ı fermân-ı vâcibü'l-ırgat zımmîleri dergâh-ı muallâma arzuhâl edüb zıkr olan kilisemiz harâbeye müşerref olub bilâ-ziyâde ve feth-i kadîm üzre tamir ve termim itmek şer'an bilâ-tahsin ve bilâ- te'sis câ'iz olduğuna şeyhülislam müfti'ül-en'am adamallâhü te'âlâ fazâ'ilden fetvâ-yı şerîfe olduğun bildürüb ber mücebe fetvâ-yı şerîfe amel olunmak bâbında emr-i şerîf rica eyledikleri ecilden buyurdum ki emr-i şerîf lazımlı'etbaam vardukda bu babda olan fetvâ-yı şerîfeye nazar kılıp göresin kadıya arz olunduğu gibi ise fi'l-vâki zıkr olunan kilise bâde'l-feth muhdes olanlardan olmayub kadimden kiliseleri olub bi'l-fi'il müsta'mel idüğü mukarrer ise ol babda emr-i şer'î şerîfe ve fetvâ-yı münîf ile amel eyleyüb ber mücebe fetvâ-yı münîfe şer ile lazım geleni icra idesin⁶⁴

Dîvân-ı Hümâyûn'a yapılan arzuhal neticesinde Ankara kadısına bildirilen fetvânın görülmesi ve söylenildiği gibi ise kimsenin emr-i şerîfe ve fetvâ-yı menife muhalefet ettirilmemesi hususunda ikazda bulunulduğu anlaşılmıştır. Söz konusu davaya ilişkin tespit edilen fetvâ kaydında ise sual: *harâbeye müşerref olan bir kenisayı bilâ-ziyâde vazî kadîm üzre tamir ve termim itmek şer'an câiz olur mu beyan buyurulub hitab oluna. el-cevab: velâ tahsin ve te'sis olur*⁶⁵ denilerek kilisenin tamirine izin verilmesi için fetva alındığı anlaşılmaktadır. 1068 yılı Zilhiccesinde (1658 Eylül) tutulan bir başka kayıta Meryem Ana Kilisesi için yapılan bir başvuru yer almaktadır. Gabriel veled-i Şehriyar ve Bedros veled-i Agob adlı zımmiler tarafından yapılan başvuruda kilisenin mutfağının bir duvarının harâbe olması sebebiyle tamir ve termime izin verilmesini talep ettikleri ve bu taleplerinin olumlu neticelendiği görülmektedir.⁶⁶ Kurd Mahallesi'nde bulunan Kırklar Kilisesi için yapılan başvuru da bir başka örnektir. Buna göre kefere taifesinden Hacı Kasbar veled-i Sinan, Şehriyar veled-i Murat, Ohanis veled-i Asvadır, Toros veled-i Haderşeh, İskender veled-i Sefer, Nursis veled-i Asvadır ve Kasbar veled-i Margir adındaki zımmiler Kurd Mahallesi'ndeki kiliselerinin tamiri için kadıya müracaat etmişlerdir.

Kırklar kenisesi demekle ma'rûf mâbedgâhımız olan kenise önünde örtmenin ve muhallefâtından olub kurbanlık tâbir olunur bir bab tahtâni odanın sükufları ve bir bab fevkâni odanın iki duvarı ve sükuflu ve kenise-i mezbûre damının kaş tabir olunur duvarları mürûr-ı eyyam ve kürûr-ı a'vam ile münhedim olub eşedd-i ihtiyâç ile tamir ve termime muhtaç olmağın kîbel-i şer'den üzerine varılıb bâd'el-nazar keşf ve tahrir vazî kadîm üzre tâmire izn virilmek matlubumuzdur.⁶⁷

Söz konusu kayıta yer alan izin talebi neticesinde yapılan inceleme üzerine tamire izin verildiği anlaşılmaktadır. 1035 (1625/26) yılına tarihli bir başka sicil kaydında Ankara'da bulunan Yahudi tâifesinin Divân-ı Hümâyûn'a yaptıkları şikâyet yer almaktadır. Buna göre ehli örf ve bazı kimselerin Yahudilerin cizye ve avarız vergisi ödemeleri için toplandıkları bir mekânın kilise olduğunu iddia etmeleri ve neticesinde toplanma yerinin Müslümanlarca yıkılıp zarar verildiğinden bahsedilmiştir.⁶⁸ İsmi ve yeri tam olarak tespit edilememekle birlikte Ankara'da Yahudilere ait ibadethaneler olduğu ve belgelerde kilise olarak zikredildiği görülmektedir. Ancak bir Mühimme kaydında *sinavok* olarak ifade edilmektedir.⁶⁹

⁶⁴ BOA, AŞS, 14, 46/834.

⁶⁵ BOA, AŞS, 14, 46/835.

⁶⁶ BOA, AŞS, 43, 19/73.

⁶⁷ BOA, AŞS, 55, 49/304.

⁶⁸ BOA, AŞS, 22, 36/290.

⁶⁹ BOA. A. DVNSMHM.d. Defter 112, Agb.

3. Kilise Masrafları ve Kiliseye Vakfedilen Mallar

İslâm hukukuna göre gayrimüslimler mülklerini kilise, manastır veya havra gibi dini kurumlarının fukarası için vakfedebilmişlerdir. Bir gayrimüslimin mescide veya kiliseye bir malını vakfedebilmesi vakfın gelirlerinin fakir fukaraya veya diğer hizmetlere harcanması şartıyla geçerli sayılmıştır.⁷⁰ Osmanlıda gayrimüslim Ermeni, Rum ve Yahudilerin çeşitli vakıflar kurduğu bilinmektedir.⁷¹ Hükümet gayrimüslimlerin dini kurumlarının varlığını kendi hukuk kuralları çerçevesinde kabul etmiş ve bu durumu Patriklere ve Metropolitlere gönderilen beratların yanı sıra kadılara gönderilen emirlerde belirtmiştir.⁷² Osmanlı Devleti'nde kiliselerin masraflarının kilise vakıfları ve âyinler yoluyla karşılandığı bilinmektedir.⁷³

Sicil kayıtlarında kiliselerin giderleri veya borçları hakkında yapılan başvurulara ek olarak kiliselere vakfedilen mallarla ilgili kayıtlar da yer almaktadır. Bu noktada gayrimüslim din adamlarının katkılarıyla kiliseler arası bir yardımlaşma olmasının yanı sıra kiliselerin ihtiyaçları için menkûl veya gayrimenkûl malların vakfedildiği de anlaşılmaktadır. Aşağıda konu ile ilgili ayrıntılı bilgi verilecektir.

3.1 Kilise Masrafları

17. yüzyılda Ankara'da bulunan kiliselerin zaman zaman bakım ve onarım gibi işlemlere ihtiyaç duyduğu ve bu sebeple din adamları veya ahâli tarafından kadı ve şâhitler huzurunda durum arz edilerek tamir için izin talep edildiğinden yukarıda bahsedilmiştir. Kayıtlara göre kiliselerin bir takım ihtiyaçlarını karşılamak için gerekli meblağı bulma noktasında kimi zaman sıkıntılar yaşanmıştır. Bu sorunu halledebilmek için gayrimüslim din adamlarının başvurduğu birkaç yol olduğu görülmektedir. Bunlar bazen kilise adına vakfedilen mallarla bazen de kiliseler arası bir yardımlaşmayla gerçekleştirilmiştir. Kilise masrafları ve kiliseye vakfedilen dükkân, arsa veya meblağ hakkında çeşitli kayıtlar tespit edilmiştir. 1045 yılı Cemaziyülahırının 13'üne (24 Kasım 1635) kayıtlı bir davada Kirmir Kilisesi'nin borçları için kilisenin marhasası Toros ve Ankara dâhilindeki kiliselerden on bir papazın mahkeme huzurunda kiliseye ait borçları ekonomik durumlarına göre marhasa ve papazlar arasında taksim ettikleri anlaşılmaktadır. Kirmir Kilisesi marhasası Toros veled-i Berhudad ile Ankara'da bulunan diğer kiliselerin papazları Asfadır veled-i Haçatur, Andon veled-i Vartan, Keranos veled-i Vartan, Keranos veled-i Avanis, Serkis veled-i, Agob veled-i Kirkor, Gazel veled-i Uğurlu, Kemal veled-i Gasbar, Haçatur veled-i Karagöz, Masrub veled-i Artun, Artun veled-i Artin, Abraham veled-i Asfadır adlı papazlar mahkemeye müracaat ederek kilisenin borcunu aralarında pay ederek ödeyeceklerini taahhüt etmişlerdir. Buna göre Kilisenin 1428 kuruş Mevlevihane vakfına 2400 aded riyali kuruş mutasarrıfa ve 1000 aded esedi kuruş Muharrem Efendi'ye borcu bulunmaktaydı. Buna göre Ankara gayrimüslimlerinin dini yapılarının ihtiyaçları için Müslümanlardan ve Müslüman vakıflardan borç para aldıkları anlaşılmaktadır.

Cem'an üç bin sekiz yüz kırk dokuz aded riyali gurusun edâsını merkûm marhasa Toros müteahhidd olub ve bin aded Muharrem Efendi'nin esedi gurusunu on bir nefer papazlar edâya biz te'ahhüd eyledik bâde'l-yevm minvâl-i meşruh üzere düyûn-ı mezkûru edâya te'ahhüd eyledim merkum marhasa Toros ve mezkûran papazlar bit'tev-î edâya müteahhidlerüz vech-i merkûm üzere te'ahhüdümüz ketb ve tahrir olunmak matlubumuzdur.⁷⁴

⁷⁰ Ahmet Akgündüz, *İslâm Hukûkunda ve Osmanlı Tatbikâtında Vakıf Müessesesi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988, s.172-173.

⁷¹ Mustafa Alkan, "Azınlık Vakıfları (Tarihi Arka planı, Hukûkî Yapısı ve İç Analizi)", *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, C.2/S.4, Ankara 2009, s. 97.

⁷² Mustafa Alkan, "Ayazmend'de Bir Müslim ve Gayrimüslimin Kurduğu Ortak Vakıf", *Türk Yurdu*, 2006, s.53.

⁷³ M. Macit Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi Mit ve Gerçek*, Klasik İstanbul 2017, s.28.

⁷⁴ BOA, AŞS, 27, 103/539.

Şer'î mahkemelere yansıyan kilise harcamalarına ait hususlar ve kilise borçları hakkındaki bir başka kayıt ise 12 Muharrem 1030 (7 Aralık 1620) tarihlidir. Söz konusu kayıta marhasalar ve papazlar tarafından kilise masrafları için yapılan harcamalar ve borçlar belirtilmiştir. Ankara'da bulunan kiliselerin keşişleri tarafından mahkemeye taşınan mesele borçların marhasaya yüklenmeyip kilise gelirlerinden ödenmesi gerektiğine dair beyanlarıyla ilgilidir. Buna göre; Muarrefzade Vakfı'na 18 bin akçe, İstanbul'da sakin Murat halifeye altı bin akçe, kilisenin harcına Melikşeh tarafından sarf olunan on bin akçe, daha önce marhasa olan kişi zamanında harç olunub ve hala marhasa Agob zamanında miriye verilen seksen sekiz muamelesi ile Muharrem Efendi'ye 14 bin akçe, emri şerif götüren kul ücreti iki bin akçe, önceden kadı olan Abdülkadir Efendi'ye iki bin akçe, Köse Efendi'ye beş bin akçe, patriğe verilecek altı bin akçe, mektup götüren Said Bey'e beş yüz akçe, Hacı Hasan'a borç on bin akçe, Hacı Mahmud'a borç yedi yüz akçe, Aslan tarafından kiliseye sarf olan iki bin beş yüz akçe, Berât-ı Şerîfe yüz otuz kuruş borç olmakla toplam 84500 akçe borcun kilise gelirinden karşılanması talep edilmiştir.⁷⁵

Benzer bir kayıta ise 1067 yılı Cemâziyelâhir'inde (1657 Mart) Yanartaş Kilisesi papazı mahkemeye başvurmuş, bütün papazlar ve cemiyet ile aralarında yaptıkları bir anlaşma gereği Kirmir Kilisesi masraflarının karşılanması için yapılan paylaşımında Yanartaş Kilisesi'nin üzerine düşen 400 kuruşluk meblağı kendi malından ödediğini bildirmiştir.⁷⁶ Gayrimüslimlerin dini kurumlarının ihtiyaçlarını karşılamak hususunda bir birlik ve dayanışma içerisinde oldukları anlaşılmaktadır. Ankara'da bulunan diğer kiliselerin papazları ve cemiyetinin bir araya gelerek bakım ve onarıma ihtiyaç duyan kiliselerin masraflarını aralarında pay etmeleri bunun en açık örneğidir.

Ankara sicillerinde kiliselere mütevellî olanlarla ilgili kayıtlara da rastlanmaktadır. Yine Kirmir Kilisesi mütevellisi Murat ve şehirde bulunan diğer kiliselerin papazlarının beyanıyla kilisenin önceki mütevellisi olan Sağır Sefer oğlu Serkis'in zimmetinde kilise harcamaları için verilen paradan on yedi bin akçe olduğu ifade edilmiştir. Kilise mütevellisi Murat ve beraberindekiler söz konusu parayı kilise masrafları için talep ettiklerinde ara bulucu kimselerin olaya dâhil olmasıyla anlaşma sağlanmıştır. Buna göre altı bin nükud akçe, altışar kat ve altmış iki kıta sof karşılığında sulh sağlanmıştır.⁷⁷

3.2 Kiliseye Vakfedilen Mallar

Sicillerde kiliselerin ihtiyaçları için vakfedilen ev, arâzi, dükkân veya para bağıışı ile ilgili kayıtlar da bulunmaktadır. 15 Zilhicce 1029 (11 Kasım 1620) tarihli bir kayıta Kirmir Kilisesi mütevellisi tarafından mahkemeye yapılan başvuruya göre Makramacı Mahallesi'nden Şemam binti Kutlubey adlı zimmiye üç tezgâhlî karhânesini icâra verilmesi ve hâsıl olan gelirin Kirmir Kilisesi'nin ayende ve revendesine (gelen giden yolcular) yemek verilmesi şartıyla kiliseye vakfetmiştir. Ancak Ohan adlı zimmî karhâneyi kilisenin marhasası Avak'dan 4800 akçeye satın aldığı ve karhânenin vakfedildiğini bilmediğini söylemiştir. Kilise mütevellisi Melekşeh ise karhânenin vakfedildiğini şahitlerle ispat etmiştir.⁷⁸ Benzer bir sicil kaydında ise Kurd Mahallesi'nde bulunan Nikola Kilisesi'ne bir miktar para vakfedildiği anlaşılmaktadır.⁷⁹ Bu kayıtlar Ankara'da bulunan kiliselere gayrimüslim din adamları ve kilise cemaati tarafından menkul veya gayrimenkullerin vakf edilerek ibadethanelerinin ihtiyaçlarının karşılandığını göstermektedir.

⁷⁵ BOA, AŞS, 19, 42/470.

⁷⁶ BOA, AŞS, 42, 58/323.

⁷⁷ BOA, AŞS, 25, 25/223.

⁷⁸ BOA, AŞS, 19, 18/118.

⁷⁹ BOA, AŞS, 20, 67/766.

15 Recep 1071 (16 Mart 1661) yılına tarihlenen bir dâva kaydına göre Kurd Mahallesi sakinlerinden Avanis ve Ohanis adlı zımmiler ile kız kardeşleri Maryem ve Ayvatı mahallede vâkî Kırklar Kilisesi'ne kurbanlık olan 20 ayak tarlayı ve 5 ayak arsayı babalarının kendi menziline ilhak ettiğini bildirmişlerdir. Avanis ve kardeşleri sözü edilen arazileri kendi mülklerinden ayırdıklarını ve yine kiliseye kurbanlık olarak verip kilise mütevellisine teslim ettiklerini ifade etmişlerdir.⁸⁰ Bir başka örnek ise Ankara Kalesi'nde bulunan Yanartaş Kilisesi vakfı ile ilgilidir. Buna göre kilisenin yanında bir sofa, bir tahtani ve bir hayattan oluşan evin altmış yıldır vakıf olduğu ifade edilmiştir. Söz konusu evde keşişlerin sakin olması ve cemiyetlerinde gelen gidene yemek verilmesi şartıyla vakfedildiği anlaşılmaktadır.⁸¹ Kayıtlarda kiliselere ait vakıflarda mütevellilik yapan gayrimüslimlerden de bahsedilmektedir.⁸² Ankara'da bulunan kiliselerin yalnızca dini değil aynı zamanda sosyal faaliyet gösteren yerler olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Sed Mahallesi'nde bulunan Hızır İlyas Kilisesi'nin aşhanesi olduğu tespit edilmiştir.⁸³

Bir başka kayıta Kirmir Kilisesi cemaatinin ayinleri gereği kiliselerine bazı eşya ve erzaklar vakfettikleri görülmektedir. Buna göre beş adet kilim, üç adet halı, dört adet camus, sekiz adet kara sagır öküz, on yedi adet inek, dokuz adet dana, kırk yedi adet sahan, bir adet leğen, bir adet kazgan, bir adet sagır kova, iki adet büyük tava, bir adet ketan boyası, bir adet çerağ, dört adet tencere, üç adet tas, beş adet yalak ve bir adet havan gibi malların vakfedildiği kaydedilmiştir.⁸⁴ 21 Cemaziyelahir 1023 (29 Temmuz 1614) tarihli bir sicil kaydında ise Hacı Beşe binti Sefer adındaki zımmiyenin Nikola kilisesi kandilleri için yaptığı bağıştan bahsedilmektedir. Hacı Beşe'ye göre annesi ve babası Nikola Kilisesi için iki bin akçeyi vasiyet olarak bırakmış ve iki bin akçe de kendi malından olarak dört bin akçe bağışlamıştır.⁸⁵

Kiliseler ve din adamlarını ele alan bazı kayıtlarda din adamlarının usulsüz uygulamalarına da rastlanmaktadır. Buna göre bazı marhasalar kilise vakfına ait olan mahsulü kendileri için harcamışlardır. Örneğin 1032 (1622) yılına ait olan bir kayıta Ankara'da sakin Ermeni tâifesinin ve papazların şikâyetlerine göre Kirmir Kilisesi'nin mahsulü Müslüman ve kefereden gelen giden yolculara sarf olunması ve misafirleri ağırlamak için ayrılmışken kiliseye ait mahsule marhasaların el koyduğunu ifade etmişlerdir.⁸⁶ Marhasanın usulsüzlüğüne son verilmesi talebiyle mahkemeye yansıyan bu durum Ankara'da bulunan kiliseler hakkında detaylı bilgiler de içermektedir. Kiliselerde gelip geçenlerin ve ihtiyaç sahiplerinin konaklayabildiği odalar bulunduğu ve bu odaların bahar aylarında fukaraların konaklaması ve yemek verilmesi için yaptırıldığından bahsedilmektedir. Marhasaların bu odaları kendileri kullanarak harap ettiklerinden şikâyetçi olan Ermeniler Melekşeh adlı zımmînin gönüllü olarak kilise mütevellisi olmasını, kiliseye ait malları marhasaların kullanmasına mâni olunmasını talep etmişler ve Melekşeh mütevellî tayin edilmiştir. Belgeden hareketle Kirmir Kilisesi'nin bir ibadethane olmasının yanı sıra gelen geçen yolculara konaklama sağlanan, fakir fukaranın karnının doyurulduğu bir vakıf olarak işlev gördüğü tespit edilmiştir. Bu da 17. yüzyıl Ankara'sında kiliselerin sadece ibadet edilen yerler olmadığını kanıtlamaktadır.

29 Cemaziyelevvel 1088 (30 Temmuz 1677) tarihli bir kayıta Kirmir Kilisesi'nin gelir ve giderlerinin kaydedildiği 19 aylık harcamalar yer almaktadır. Buna göre kilise marhasası Markos İstanbul'da ikamet ettiğinden Serkis adlı zımmiyi kiliseye vekil tayin etmiş ve Serkis vekilliği süresince gerçekleşen gelir ve giderleri kaydetmiştir.

⁸⁰ BOA, AŞS, 46, 4/21.

⁸¹ BOA, AŞS, 13, 13/183.

⁸² BOA, AŞS, 37, 45/210.

⁸³ BOA, AŞS, 56, 17/142.

⁸⁴ BOA, AŞS, 24, 118/1165.

⁸⁵ BOA, AŞS, 15, 84/1407.

⁸⁶ BOA, AŞS, 20, 12/126.

Tablo 2. *Kirmir Kilisesi'ne Vekâleten Atanan Serkis Nam Zımî Tarafından Görev Yaptığı 19 Ay Boyunca Kiliseye Ait Gelir ve Giderleri Gösteren Belgenin Transkribi.*⁸⁷

Gelir-Gider Kalemi	Esedî Guruş
Markos Papaz yedinden haç ve nikah ve ... için verilen	20 esedi
Mınas Papaz yedinden keزالık	92 esedi
Asvadır Papaz yedinden	112 esedi
Haçatur Minas Papaz yedinden	114 esedi
Kirkor Papaz yedinden	41 esedi
Ohan Papaz yedinden	142 esedi
Karabit Papaz yedinden	232 esedi
Altı Kinisadan iki senede Meryem ana akçesi	36 esedi
Bezir Akçesi	15 esedi
İki bayramlık	902 esedi
Bayramda ... olunan kurban cildi	26 esedi
Hatim akçesi	30 esedi
Defa'a cild Akçesi	28 esedi
Mum Akçesi	20 esedi
Ganem bahası	50 esedi
Bargir bahası	8 esedi
Kara sagir ineği bahası	172 esedi
Camus öküzü bahası	6 esedi
Panayır gününde mum akçesi	30 esedi
Aci Muammerden alınan	100 esedi
Aci Devletden alınan	230 esedi
İki yüz keyl buğday bahası	200 esedi
İstanos'dan alınan	20 esedi
Seferihisar'dan alınan	19 esedi
Karahisar'dan alınan	24 esedi
Merkum Serkis'in makbuzu cem'an yekûn	Yalnız bin yetmiş altı Guruştur. 1076 esedi
Marhasa-ı merkum mürd oldukda arz namıyla efendiye verilen	155 esedi
Mürd merkumun varisi geldükde verasete ve gayrıya verilen	100 esedi
Münhasır oğluna muamele için verilen	60 esedi
Uşak alınan beş nefer kimesnelerin ücretlerine verilen	100 esedi
Mahsül biçdirmeğe ırgat	100 Esedi
Saman ve kören ve burçak	100 esedi
İki senede iki saireye verilen	25 esedi
Demürcüye verilen	20 esedi
Su herkine verilen	10 esedi
Monla Efendinin naibi ve kethüdası önüne geldüklerinde masarif	20 esedi
Monla Efendi zamanından kinise önünde bir cariyeye meyt bulunmağla izin için verilen	22 esedi
Kinise-i merkumenin gulamı cerh olmağla mütesellim ağaya verilen	50 esedi
İki bayramlığına	20 esedi
Panayır harcı	20 esedi
İştira olunan gulam semeni	272 esedi
Berat-ı sicil için verilen	21 esedi
Kahve akçesi	10 esedi
Irgat ve ... akçesi	7 esedi

⁸⁷ BOA. AŞS, 59, 146/957.

Miriye verilen	1442 esedi
Sebile ... tarla icaresi	15 esedi
Marhasa-i merkumun mürd oldukda zevcine ve pederine ve ... harc olunan	50 esedi
Merkum Serkis'in masrafı cem'an yekûn	Yalnız bin seksan dört guruştur- 1084 esedi

Kilisenin 19 aylık gelirleri tutarı 1076 kuruş olarak hesaplanmışsa da deftere girilen gelirlerin toplamı 2669 kuruşa tekabül etmektedir. Yine yapılan harcamalar 1084 kuruş olarak hesaplanmış olup kaydedilen giderlerin toplamının 2599 kuruş olduğu tespit edilmiştir. Belgede yer alan bilgilerde söz konusu tutarların hesaplanmasıyla ilgili özel bir açıklama yapılmadığından verilerin yanlış hesaplanmış olması muhtemel gözükmektedir.

Kilisenin vakfından olan malların alışverişi hakkında bilgiler içeren bu kayda göre, Kirmir Kilisesi'ne tâbi yerlerden vergi toplandığı, kilise vakfı için tarım ve hayvancılık yapıldığı, tarlaların ekilip biçilmesi, sulanması ve ürün hasatı gibi işler için ırgatların çalıştırıldığı, kilise adına köle satın alındığı ve dini gereksinimler için birtakım harcamalar yapıldığı anlaşılmaktadır. Tabak dolaştırma, yardım kutuları, bağışlar, mum satma, evlilik, cenaze ve vaftizden alınan ücretler, hediyeler ve iradi bağışlar kiliselerin vakıflardan ve ayinlerden sağladığı gelirlerdendir.⁸⁸ Tabloda yer alan vergi kalemleri içerisinde Kirmir Kilisesi'ne bağlı kiliselerin papazları tarafından ödenen vergi miktarları gösterilmiştir. Bu ödemelerin papazlar tarafından gerçekleştirilen dini seremonilere ait gelirlerin vergilendirilmesinden sağlandığı tespit edilmiştir. Diğer gelirlerin ise kilise vakıflarından elde edildiği anlaşılmaktadır.

Sonuç

Osmanlı'nın klasik döneminde Ankara genelinde mevcut gayrimüslim nüfusun dini kurumlarının tespit ve tahlil edildiği çalışma neticesinde 17. yüzyılda şehirde gayrimüslimlere ait 15 dini yapı tespit edilmiştir. Bu yapıların en az sekiz tanesinin Ankara Kalesi'nde yer aldığı anlaşılmaktadır. Yüzyıl boyunca bazı mahallelerde iki kilise olduğu tespit edilirken bazılarında ise üç kilise olduğu gözlenmektedir. İrili ufaklı olduğu tahmin edilen yapıların en büyüğü ve diğer kiliselerin merkezi konumunda olan yapının Kirmir Kilisesi olduğu anlaşılmaktadır. Yine Kirmir Kilise'sinin ibadethane olmasının yanı sıra vakıf olarak hizmet veren açların doyurulduğu, fakir fukaranın muhafaza edildiği, gelen geçen Müslüman veya gayrimüslim yolculara konaklama sağlayan bir sosyal yapı olduğu tespit edilmiştir. Kiliselerde görev yapan din adamlarının zaman zaman kanuna aykırı olarak kilise mallarına el koydukları tespit edilmiştir. Yine kiliselere ait masrafların karşılanması hususunda din adamları ve kilise cemaatinden bazı kişilerin masrafları aralarında pay ederek ibadethanelerinin ihtiyaçlarını karşıladıkları anlaşılmaktadır. Ankara' da sakin gayrimüslimlerin kiliselerinin onarımına ihtiyaç duyması halinde kadıya müracaat ederek izin aldıkları, bazen de merkeze yapılan başvurularla tamir için izin talep ettikleri görülmektedir. Yapılan müracaatlar neticesinde gerekli izinleri alarak ibadethanelerinin tamirini gerçekleştirebilmişlerdir. Özetle 17. yüzyılda Ankara'da sakin Ermeni, Rum ve Yahudilerin dini anlamda rahat bir ortamda buldukları anlaşılmaktadır.

⁸⁸ Kenanoğlu, *Age*, s.221.

Kaynakça

a. Arşiv Belgeleri

1. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Meşihat Katalođu: Ankara Şer'îye Sicilleri (AŞS); 13, 14, 16, 17,19, 20, 22, 24, 25, 27, 37, 39, 42, 43, 46, 55, 56, 59, 62, 66, 74, 76, 77, 79 no'lu defterler.

Bâb-1 Âsafı: Mühimme Defterleri: A. DVNSMHM.d; 110, 111, 112, 119 no'lu defterler.

İbnülemin Katalođu: (İE.DH), 7 no'lu defter.

b. Telif Eserler

ACUN, Fatma, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslim Din Adamlarına Verilen İmtiyazlar: 16. Yüzyılda Tur-ı Sina Manastırı", *XIV. Türk Tarih Kongresi, 9-13 Eylül 2002*, C. II, Kısım II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2005,1403-1411.

AKGÜNDÜZ, Ahmet, *İslâm Hukûkunda ve Osmanlı Tatbikâtında Vakıf Müessesesi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988.

AKMAN, Mehmet, "Kilise ve Havraların İslam- Osmanlı Hukuk Tarihindeki Yeri", *İLAM Araştırma Dergisi*, C.1/S.2, 1996. S.133-144.

ALKAN, Mustafa, "Ayazmend'de Bir Müslim ve Gayrimüslimin Kurduğu Ortak Vakıf", *Türk Yurdu*, 2006.

ALKAN, Mustafa, "Azınlık Vakıfları (Tarihi Arka planı, Hukûkî Yapısı ve İç Analizi)", *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, C.2/S.4, 93-111, 2009.

Ankara Vilayet Salnamesi, Ankara Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Ankara 2014.

AYDIN, Mehmet, "Kilise", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 26, ss. 11-14, Ankara 2002.

ÇETİNKAYA, Canan, *XVII. Yüzyılda Ankara Gayrimüslimleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilimdalı Yeniçağ Tarihi Bilim dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2021.

ÇINAR, Hüseyin, "Osmanlı'nın Son Dönemlerinden Cumhuriyet'in İlk Yıllarına Ankara'da Bir Kaza: Zir", *Gönül Sultanları Şahsiyetleri ve Değerleri ile Ankara*, Akçağ Yayınları, Ankara 2018, S. 433-457.

DERNSCHWAM, Hans. *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, (Çev. Yaşar Önen), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992.

ERCAN, Yavuz. *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler*, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara 2001.

ERDOĞAN, Abdülkerim, GÜNEL, Gökçe. KILCI, Ali "Osmanlı'da Ankara", *Tarih İçinde Ankara*, Ankara Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Ankara 2007.

ERDOĞAN, Emine, "Ankara'nın Bütüncül Tarihi Çerçevesinde Ankara Tahrir Defterlerinin Analizi", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Ankara 2004.

ERGENÇ, Özer, XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012.

EYİCE, Semavi, *Ankara'nın Eski Bir Resmi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1972.

GÜRKAN, Salime Leyla, "Manastır", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 27, Ankara 2003, s. 558-560.

- GÜRKAYNAK, Muharrem, “Osmanlı Devleti’nde Millet Sistemi ve Yahudi Milleti”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.9/S.2, 2003, s.275-290.
- KENANOĞLU, M. Macit, "Osmanlı Devleti'nin Gayrimüslim Teb'anın İdaresinde Kullandığı Bir Yöntem Olarak Ruhani İltizam Sistemi", *Divan İlmi Araştırmalar*, 2003 S.14, 67–84.
- KENANOĞLU, M. Macit. *Osmanlı Millet Sistemi Mit ve Gerçek*, Klasik, İstanbul 2017.
- KOYUNCU, Aşkın, “Osmanlı Devleti’nde Kilise ve Havra Politikasına Yeni Bir Bakış: Çanakkale Örneği”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, C.12/S.16, 2014,35-87.
- LA MOTRAYE, Aubry De La, *Motraye Seyahatnamesi*, İstiklal Kitabevi, İstanbul 2007.
- MAMBOURY, Ernest, *Ankara Gezi Rehberi*, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara 1934.
- OLGUN, Hakan, “Kilise Defterleri’ne Göre İstanbul’da Gayrimüslim Cemaatlerin Dini ve Sosyal Görünümü: Üç Numaralı Kilise Defteri Örneği”, *Dinsel ve Kültürel Farklılıkların Bir Arada Yaşaması: İstanbul Tecrübesi*, İstanbul 2010, 223-234.
- ÖZTÜRK, Levent. “Kilise”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 26, Ankara 2002, s. 14-16.
- ÖZTÜRK, Levent. “Manastır”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt 27, Ankara 2003, s. 560-561.
- ÖZTÜRK, Necdet, “Osmanlı’nın Gayrimüslimlere Bakışı”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S.131, 2001, s.11-18.
- SİMEON, Polonyalı, *Polonyalı Bir Seyyahın Gözünden 16. Asır Türkiyesi*, (Çev. Resul Bozyel), Kesit Yayınları, İstanbul 2007.
- TOURNEFORT, Joseph de, *Tournefort Seyahatnamesi*, (Ed. Yerasimos Stefanos), Kitap Yayınevi, İstanbul 2013.
- ZENBİLCİ, İlgül Kaya “Ankara’da Osmanlı Döneminden Bir Yerleşim: Büyük İstanos”, *V. International Congress on Social and Education Sciences (INCSES- 2019)*, 327-366.

Summary

In the Ottoman Empire, which has a cosmopolitan structure, the practices aimed at non-Muslims were organized according to the ideals and interests of the state within the framework of Islamic religion. In shaping the rights granted to non-Muslims, non-Muslim subjects modeled on the practices of the Prophet and caliphs were ensured to live with Muslims without restricting their freedom of belief and worship, and their safety of life and property, their rights and honors and religious institutions were guaranteed within the framework of Islamic law. The Ottoman Empire did not interfere with the religion, customs and traditions of the societies it ruled. At this point, non-Muslim citizens under Islamic rule were allowed to live their faith while maintaining the existence of their religious institutions. Foundation land belonging to churches and churches was protected by the state, and places of worship, which became official with edicts, had absolute immunity. However, according to the legal system, certain criteria have been determined for the construction and repair of religious institutions. Accordingly, they were allowed to build a new place of worship in a limited number of places of worship, while the permission of the sultan or loyalist was required at the point of repair. However, they had to follow certain rules to perform their rituals and worships. According to Islamic lawyers, it has been stated that worship should be held collectively in churches and synagogues and that they should not be allowed to ring bells, walk crosses and perform rituals in a way that Muslims can hear. Like many Ottoman cities, it has been a city that reflects the cosmopolitan structure of the Ottoman Empire with its Armenian, Greek and Jewish inhabitants. Ankara has been among the cities where the Ottoman Empire and the 17th century made commercial development and the non-Muslim population increased compared to the Muslim population. At this point, it was deemed necessary and important to examine the places of worship of non-Muslims within the cosmopolitan structure of the city. The presence of Armenians, Greeks and Jews among the non-Muslim inhabitants of the city is confirmed from the archive records. In this sense, the article, which is based on archival sources, covers various aspects of the religious institutions of Ankara non-Muslims in the 17th century. The data used in the study produced from the thesis titled "Non-Muslims of Ankara in the 17th Century" were obtained by scanning 72 Court register, Mühimme Registers, Cizye registers and various archive records from the century. While preparing the thesis, all records in the database of the Presidential State Archives, including Ankara in the 17th century, were scanned. The churches and monasteries identified in the archive records examined were identified one by one and information about their names, locations, clergy and activities was obtained. The religious institutions in the archive records were also compared with what pilgrims such as Hans Dernschwam, Poland's Simeon, Joseph De Tournefort and Aubry De La Motraye, who visited Ankara between the 16th and 18th centuries, described in their travel documents. As a result of comparing the archival documents with the structures mentioned in the travel documents, their location, names, presence, church foundations and illegal practices were tried to be determined. In this sense, similarities and differences between archival records and travelogues were revealed. In the entire study, in the 17th century, which coincided with the classical period of the Ottoman Empire, the religious institutions of the non-Muslim inhabitants of Ankara, which made commercial and social progress, were evaluated and undetected information about the churches and monasteries belonging to the city was obtained. Accordingly, it was understood that there were fifteen religious structures belonging to Armenians, Greeks and Jews in Ankara in the 17th century and that the majority of these structures belonged to Armenians. Again, their location and names have been determined to the extent that the data allows. It was observed in the records found in the archive documents that permission was requested for the repair and repair of these institutions and that the court-appointed expedition was allowed to repair after examining the church. It is understood that among the church records in the Court register, the most subject is repair. Armenians with the largest population among the resident non-Muslim population in Ankara have a church called Kirmir and it has been determined that this structure is the center of all churches of the city. It is also understood that this church is the most mentioned church in the documents and that the church also serves as a foundation. In this sense, it has been determined that it has mites such as churches, land, shops, vineyards and gardens and serves the poor in terms of food and accommodation with passing passengers who come with many workers. The documents mentioned the securities and real estates dedicated to the church. The study also included the church's nineteen-month income expense item. Another issue that has been emphasized is regarding church costs and the efforts of clergy in this regard have been put forward. The bishop, Marhasa, priests and priests who are in the administration of the church were mentioned and the irregular practices of some clergy were also mentioned. There are no special studies on the non-Muslim temples of Ankara, which was a classical Ottoman city. In this sense, our work is a first and is aimed to contribute socio-culturally to Ottoman urban history and social history research.

